

ԼԵՉՈՒ

ՈՒՍՈՂԻՄՆԱԹԵՐԹ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

Ճշմարիտ , բարին ու գեղեցիկը խնդրել
միակ վախճանն է մարդու :

Ռ. Ս. Տ.

ԽՄԲՈՂԻՐ—ՏԷՐ

Հ. ՍԵՐՈՎԱԷ ՏԵՐՎԻՇԵԱՆ

ՄՍ.ՅԻՍ. — ԹԻԻ 5

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

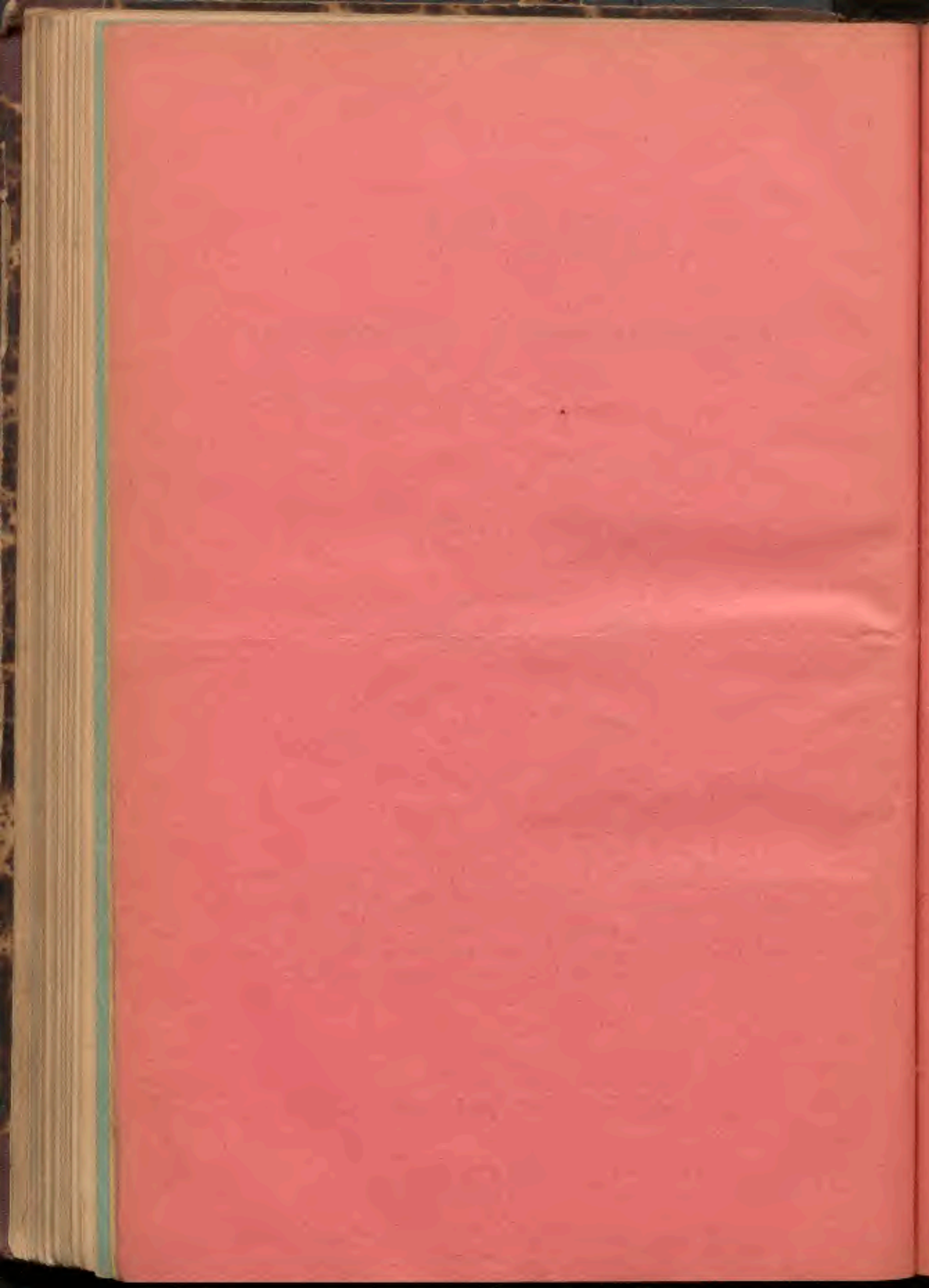
Կրօնական . Սասուն և Համաստեանություն : — Հայա-
կանն Զ : — Սահմանադրության արեղարձ : — Ծաղրաբերք : —
Այլի մօր մը վերջին ամիսներն : — Պանդխտին գիշերք . Ճանա-
պարհորդ քաջունք : Մանկիկն ու Թուշիկ : — Պանդուխտ և
Պատանդ : — Հնդկաւորական հալածամանակի երկրագործու-
թիւն : — Երանեան լեզուք : — Թուրք լեզուին արմատք :

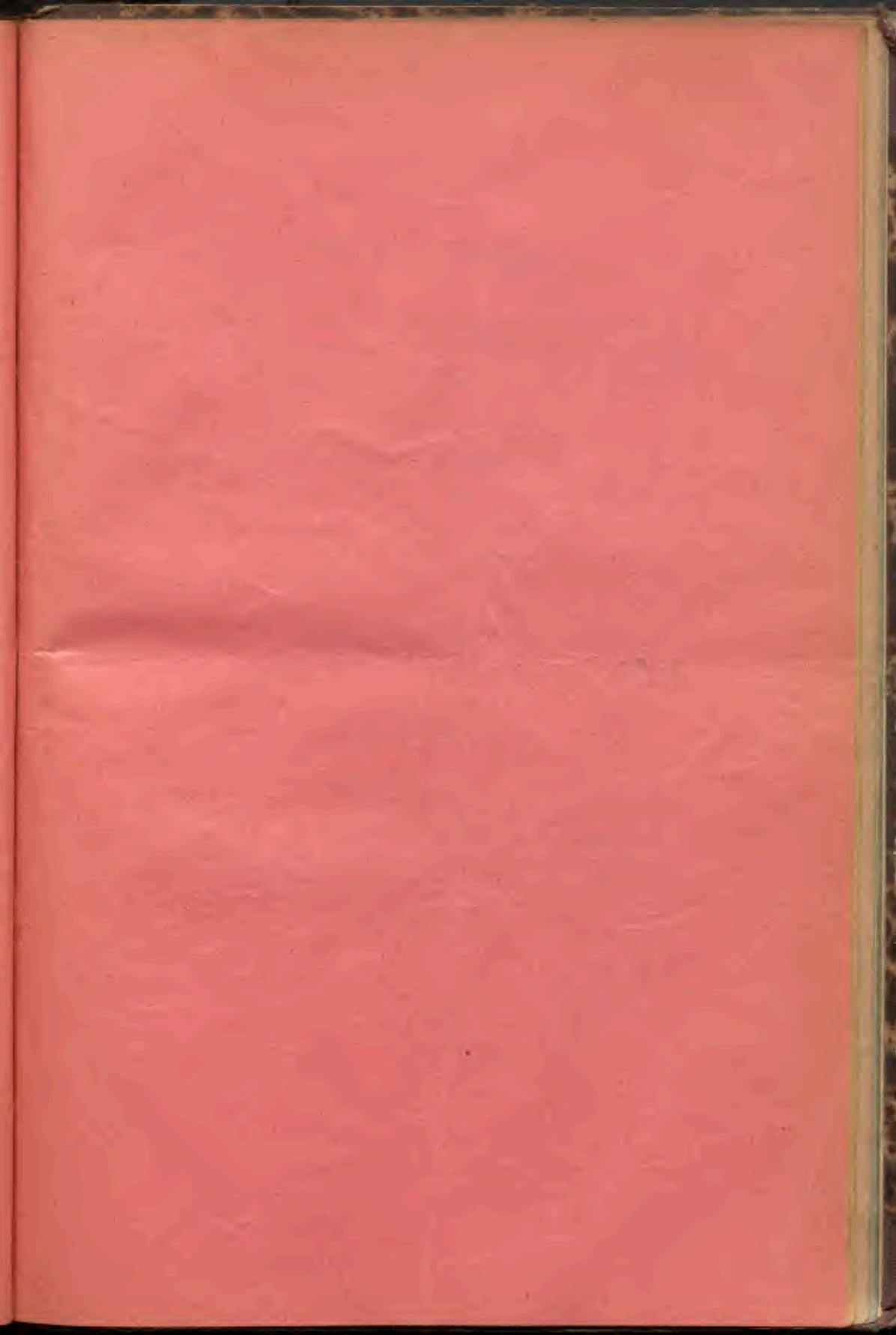
Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

Սրաման

1887

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՔ

Ամսօրեայ ուսումնարարիս տարեգինն է կանխիկ կէս
Օսմանեան ոսկի: Թղթասարի ծախսով վարսուն արծարի դա-
նեկան: Առանձինն կը վանառ ուի հինգ դանեկանի:

Բաժանորդ գրուիլ ուզողները դիմելու են առ Ա. Պիպե-
նեան, Պոլիս՝ Յակոբեան խան, Թիւ 14: Նաեւ Խմբագրութեան
անկ հղող զտրիւնն պէ՛տ էն ուղղուիլ մի եւ նոյն տեղն՝
Խմբագրին հասցէիւ:

ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՔ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Հնդեւրուսական Նախալեզու	դանեկան	20
Հայական՝ Բ. (Գեորգ. լեզուաւ)	»	30
Յուսիսեայ պատասխանատուքիւն		
Ա. եւ Բ. (Յունարեւելքարգմանութեամբ)	»	5

Այս գործերն ստանալ ուզողները կրնան դիմել Պիպեճեան զրատն
Պոլիս՝ Յակոբեան խան, Թիւ 14:

Լ Ե Չ Ո Ւ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

ԱՍՏՈՒԱԾ ԵՒ ՀԱՄԱՍՏՈՒԱԾՈՒԹԻՒՆ

Նիւթականութեան խնամի է Համաստուածութիւնն (panthéisme) • վասնզի սա ալ անոր պէս յանձն չ'առնուր դաւանիլ Աստուած մը գերաշխարհիկ, անձնաւոր եւ էապէս տարբեր աշխարհէս: Բայց նաեւ կը տարբերի անկէ, վասն զի բազմութիւն եւ զանազանութիւն չ'ընդունիր նիւթական տարերաց իրեւ սկզբանց աշխարհի, այլ սկիզբ մը միայն՝ որ աշխարհիս հետ մէկ է էութեամբ: Իրաւ է Համաստուածեանք երբեմն այնպիսի պարզութիւն մը կուտան իրենց վարդապետութեան, որ մինչեւ կը սկսին անձնաւոր, գերաշխարհիկ Աստուծոյ մը վրայ ճառել, սակայն ան ալ ստոյգ է որ միշտ զԱստուած եւ զաշխարհ էութեամբ մի կը դնեն: Սոյն էութեան միութիւնն ամէն կերպ Համաստուածեան վարդապետութեանց հիմնական ուսումն է: Համաստուածութիւնն երբեմն մենութիւն (monisme) անունն ալ կ'առնու, վասնզի կը վարդապետէ թէ Աստուած է ընդ եւ ամենայն չն չա՛ն, այսինքն բոլոր աշխարհս աստուածային էութիւն ունի: Ուրեմն Համաստուածեանց իմաստութեան դումարն այսպէս կրնանք բովանդակել: Աստուած եւ ամենայն ինչ եւ ամենայն ինչ եւ Աստուած:

Այս երկու ըմբռնումներն իրարու թէեւ աղերսակից են, սակայն մին կամ միւսն աւելի շեշտուելուն համեմատ՝ համաստուածութիւնն երկու գլխաւոր կերպարանք կ'առնու, զոր կրնանք հայտնաբերել (ontologique) եւ ճիւղերայտնաբերել (cosmologique) անուանել:

Էպսոսականին հիմնական վարդապետութիւնն է՝ Աստուած եւ ամենայն ինչ, իրօք եղողն միայն ՄԻՆ է եւ ամենայնն այսինքն աշխարհս բոլոր զանազանութիւններովն համակ կը կորսուի ՄԻՈՅՆ մէջ։ Աշխարհս որ այլեւայլ մասերէ կալմուած՝ սահմանաւոր ու փոփոխական է, չունի ինքնակաց գոյութիւն, այլ է կամ լոկ պատրանք կամ միայն անցաւոր մէկ երեւոյթն բացարձակ էին, որ միայն կայ եւ է անսահման եւ անփոփոխելի գոյացութիւն մը։ Ուստի եւ համաստուածութեան այս ձեւը ճեպարհաւորութիւն (idéisme) մըն է, որ երեւելի աշխարհիս իրականութիւնը կ'ուրանայ։

Համաստուածութեան այս տեսակը կը քարոզէին Հնդիկք իրենց յետնագոյն վեդանթա դրութեան մէջ։ Միայն Բրահմա էր իրական եւ աշխարհս լոկ երեւոյթ՝ Մալա։ Երեւելի աշխարհս գոյութիւն ունէր միայն մարդու համար, ցորչալի սա կ'երեւակայէ թէ ինք եւ աշխարհս Բրահմայէ տարբեր են։ Երբ այս երեւակացութիւնը վարստէ նա, աշխարհիս երեւոյթն ալ կը դադրի իրեն համար, աշխարհս եւ ինք՝ Բրահմայի մէջ կը կորսուին։

Յունաստանի մէջ Եղէստեանք նոյն վարդապետութեան ուսուցիչք էին։ Պարմենիդէս կը պնդէր թէ միայն մէկ բան կայ, եւ ուրիշ ամէն եղածն ոչինչ եւ մարդկային երեւակայութեան մէջ է լոկ։

Աւելի նոր ժամանակներս Սփինոզա կը վարդապետէր թէ գոյացութիւնը մի միակ է՝ բացարձակ, անշարժ եւ անսահման։ Այլեւայլ որոշմունք որովք նա մեր մտաց կը ներկայանայ, իւր վերադիրք են (attribut)։ Ամէն հնարաւոր վերադիրք որ ամբօրինունք չեն՝ կրնան անոր արուիլ, սակայն մարդկային միտքն այս երկուքը կը յատկացնէ՝ խորհողութիւն եւ տարածութիւն։ Աշխարհիս գոյութեանց զանազան ձեւերն — մարմինն իրրեւ տարածեալ եւ միտքն իրրեւ խորհող — այն գոյացութեան եղանակներն (mode) են եւ իրրեւ այսպիսի յատուկ իրականութենէ զուրկ են, եւ անոր հետ այնպէս կը համեմատին ինչպէս ծովու ալիք ծովու ջրոյն հետ։ Ուստի եւ Աստուած է ամենայն ինչ եւ երեւելի իրաց աշխարհս նոյն բացարձակ գոյացութեան անդնդոյն մէջ սուղած ընկղմած է։

Շարունակելի

ՀԱՅԱԿԱՆՔ

2

Զգենույ՝ որուն վրայ բաւական խօսուած է մեր Նախա-
լեզուին 58, 107 էջերուն մէջ, բառ մըն է, զոր հայ մատե-
նագրութիւնն աննախդիր ձեւով աւանդած չէ, բայց գաւ-
առալեզուք թերեւս զայն պահած ըլլան: Նախալեզուեան
արմատն է vas (հագնիլ), որ մեր մէջ նախ գաւն ձեւն առած
է, յետոյ ի շունչը խեղդուելով՝ մնացած է գե (= գայ =
գահ) եւ ասկէ բլլած են նաեւ զգենուլ, զգեստ, զգեցու-
ցանել եւ այլն:

Հասագոսէր բաղադրեալ բային կազմիչ մասերն են հեհ
(հեաք) եւ գաւսեղ. սակայն այս վերջինն անձանթ է թէ հին
եւ թէ նոր մատենագրութեան եւ չենք կարծեր որ դաւա-
ռալեզուաց ալ ծանօթ ըլլայ, նաեւ քոյր լեզուաց միջնոր-
դութեամբ մեկնել անկարելի է. այսու հանդերձ նախաձայն
զ իրեւ նախդիր դրեթէ անտարակուսելի է: Զայն եթէ
վերջենք կը մնայ աւսել եւ իրր արմատ աւս, որուն վրայ ե-
թէ ոճն բառը կամ ասոր բայը (հեհեւիլ, զհեհ պնդել նշանա-
կութեամբ) նմարենք, ստուգիւ չենք սխալիր: Նախալեզու,
էջ 92 նշանակած ենք pad (կայ նաեւ pat) արմատն իրեւ
մայր՝ մեր թէ հեհ եւ թէ ոճն բառերուն. արդ այս վերջնոյն
ու ձայնաւորն հնադոյն արի ամիտիում է եւ երկար, որ՝ մեր
կործնաց համեմատ՝ կորսուող պ կամ փ չթնականին ազդե-
ցութեան ներքեւ յառաջ եկած է: Ուստի եւ հեհագաւսել
ստատկացուցիչ մասնիով կը նշանակէր զհեհ երբալ զհեհոց:

Ոսկեզարծ միջանկեալ ծանօթ նախդրիւ՝ կը վկայէ որ եր-
բեմն նաեւ զարծանել բայ մը ունէինք, թէեւ մատենագրու-
թեամբ միայն արծանել աւանդուած է, իսկ ասոր լծորդք
նշանակուած են Նախալեզու էջ 60:

Կը մնայ չէզոք, դարձեալ միջանկեալ զով բարդ մը, որ՝
որչափ կ'երեւի՝ յետոյ հնարուած քերականական բառ մըն է
իրր լատիներէն neuter. Հոլոված չաա բարդերուն նման աս

ալ խոնարհած բարդ մըն է յե ոք երկու բառերէն բաղկացած, որոնց մէջ իբրեւ յօդակալ մնած է զ: Ասկէ կրնանք հետեւցնել թէ զ իբրեւ որոշիչ կամ սաստկացուցիչ մասնիկ՝ կրնար նաեւ ուղղակիանի վրայ դալ, ինչպէս ցարդ քանի մը գաւառալեզուաց մէջ կը լսուի:

Վերջապէս կը յիշենք զաչացու բառն, ուր մեր նախնիքը բառին բոլորովին ներհսկան նշանակութիւն տուած է. վասն զի փոխանակ առակն նշանակելու կոյր կը նշանակէ: Աչացու բառ չունինք, բայց հարկաւ ունէինք երբեմն եւ կազմուած էր աչ (աչք) եւ ցու տարրներէն եւ խմտտն էր ճեսնող, աչք ունեցող, որ վրայ զառնելով կրցեր է աչացուի նշանակել: Հոս սա միայն դիտելու ենք որ նախնիքիս սոյն տարրինակ (փոխանակ) նշանակութիւնն՝ իւր սաստկացուցիչ զօրութեան դարձեալ նշանակ մըն է:

Ձ նախնիքին իբրեւ անջատական (հոլովակերտ) եւ անանջատ մասնիկ այլեւայլ գործածութիւններն հետադօտելէն ետեւ՝ կը մնայ զայն քոյր լեզուաց մէջ որոնել: Այս կողմանէ մերինին մերձաւոր խնամութիւն կը ցուցնեն գերմանուհի քոյրերն: Ասոնք մեզի տէս ունին անանջատ մասնիկ մը՝ որ հասարակօրէն բայի սկիզբ կուգայ, բայց նաեւ գոյականի վրայ կրնայ երեւիլ եւ այն ատեն ընդհանրապէս հաւաքական նշանակութեամբ (նոր բարձր գերմաներէնի մէջ): Այս մասնիկն գոթական ձեւն է ga-, եւ նրգ. ge-. մերինը թէեւ հիմա լոկ զ տառն է, բայց բնաւ չենք կրնար տարակուսիլ որ երբեմն զա կը հնչէր, որ տակաւ ամփոփուելով զի ձեւն առած է եւ հուսկ ի ձայնաւորն ալ տուածելով՝ մնացած է լոկ զ: Համեմատենք գոթ. ga-sitan նստել, զնստել. ga-vas-jan զգեցուցանել, զգենուլ, ga-vaseins զգեստ. ga-nohs, նրգ. ge-nug բաւական. ga-nisan, նրգ. ge-nesen ապաքինել: Դարձեալ գոթ. ga-juk զոյգ. ga-man զովու, ընկեր: Համեմատենք նոր գերմաներէն բառերն որ ge- մասնով հաւաքական խմտտ առած են, ge-woelk ամբակոյտ, ge-birge լեռնախումբ, ge-bein ոսկրոտի, ge-daerme փորտոտի եւայլն: Բայց կան նաեւ շատ բառեր, որոնց վրայ հաւաքական նշանակութիւնն հազիւ թէ կը նշմարուի. ինչպէս ge-schenk

սլարգեւ, ge-danke խորհուրդ, ge-wissen խիղճ եւ այլն : Ընդհանրապէս գերմանական լեզուաց մէջ ալ մերինին պէս նոյն մասնիկն զօրութիւնն սաստկացուցիչ նկարագիր ունի եւ հաւաքական խմատն ալ արդէն հոն կը յանգի : Հոս վերջապէս դիտելու ենք որ գերմանական լեզուաց ց տառը նախալեզուեան շնչական ցի ձայնէն յառաջ կուգայ եւ որովհետեւ նոյն լեզուներն այս վերջին թաւէն (ձ կամ) զ մը չեն կրցած գոյացնել (այլ միայն զ) , ուստի եւ մեր զն կատարեալ ստուգութեամբ կրնայ անոնց նոյն ց ձայնին հետ համեմատուիլ :

Մեր նախդիրն աստիճանապէս կը գտնուի նաեւ հնդիկ լեզուին մէջ gha հնադոյն եւ ha նորադոյն ձեւերով, բայց միշտ վերջադաս՝ ճշգիւ յունական γη ի գործածութեան պէս : Այս մասնիկը նաեւ հին սլաւոներէնը պահած է թէ ձեւով՝ մերինին աւելի նման ինչպէս արդէն կը ստատուէր : Գերմանականէն դատումէն քոյրերը սոյն մասնիկը վերջադաս կը գործածեն . իսկ մեր մէջ նոյն դիրքն ունի նա, եթէ չենք սխալիր, միայն եզ թուականին մէջ՝ մի նշանակութեամբ : Սոյն անգործածական բառէն՝ որ անտարակոյս երբեմն կը գործածուէր՝ ածանցուած են եզակի, եզական, եզանալ, իսկ եզ ձեւացած է՝ զ իրրեւ սաստկացուցիչ մակդիր վրայ գալով եւ գերանունական արմատին, եւ այս վերջինն ամբողջով է հնադոյն եի (ինչպէս դեւ = գէւ, հրեշտակ = հրէշտակ), որ գարձեալ սղած է սկզբնական այ (այն) գերանունէն, եւ սա լատին ñus, յոյն οὐδός եւ գերմանական aina մի թուականին արմատն է :

Ուրեմն մեր զ մասնիկն նախադաս է միշտ գերմանական լեզուաց նման եւ միայն եզ բառին վերջն յետադաս՝ միւս քոյրերուն պէս : Թերեւս Հայք ու Գերմանք յետոյ սկսան նոյն մասնիկն իբրեւ նախդիր գործածել՝ եթէ սկզբնական գործածութիւնը վերջադաս էր : Սակայն ասիք բնապէս չենք համարձակիր հաստատութեամբ հետեւցնել թէ Հայք եւ Գերմանացիք իրարու աւելի մերձաւոր են ազգականութեամբ կամ երկար ժամանակ միատեղ ապրած են . վստիկ այս սքանչելի միաբանութիւնը կրնայ նաեւ լրի պատահարաց խաղ ըլլալ :

Կան նոր պարսիկ լեզուին մէջ յ եւ յ մասնիկներն՝ որ հին պարսկական բեւեռագրութեանց հաճն նախագրութեանէն ծագում առած եւ բացառականի հոլովակերտ են : Դարձեալ Աւետայի բարբառն ունի ուղ նախդիր մը , որու մայրն է հնդեւրոպական հնագոյն ուս : Սակայն ասոնց հետ մեր զ նախդիրն ամենեւին յարաբերութիւն չունի , թէեւ եւրոպացի հայագէտք երբեմն մերինն անոնց լծորդ դնելու կը միտին : Մեր այս նախդիրն օտար տարր մը չ'երեւար , վասնզի հայերէն լեզուիս էութեան մէջ խորապէս թափանցած է : Արդ բնիկ հայ բառերու տառափոխական օրէնք կ'արգելուն այդ յիշուած բաղդատութիւններն . մեր մէջ զ' ինչպէս յետոյ պիտի տեսնենք՝ չի կրնար նախալեզուին ոչ ք եւ ոչ է ձայներուն հետ համեմատութեան բերուիլ , եւ ասոնցմէ , ինչպէս վերագոյն երեւցաւ , ծագում առած են յառաջ բերուած պարսիկ ու զանգիկ բառերն : Ուրեմն մեր զ ձայնն՝ իւր ամէն կերպ դործածութիւնները զիտեղով՝ եթէ ոչ կատարեալ ստուգութեամբ գտնէ բարձրագոյն հաւանականութեամբ կրնայ միայն նախալեզուեան ցիւս սաստկացուցիչ մասնիկն հետ բաղդատուիլ ⁽¹⁾ :

(Շարունակելի)

ՍԱՇՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԵԴԱՐՁ

Այս տարի մենք ալ բարեբախտ զանուեցանք՝ տեսնելով Սահմանադրութեան տարեգարձին ուրախական հանդէսն : Այս առթիւ ստացանք քաղցր տոլաւորութիւն մը , զոր ԼԵՋՈՒԻՍ միջոցաւ մեր յարգոյ ընծերցողաց ալ չենք դանդաղիր հաղորդել .

(1) Վերեւ յիշատակուած նախալեզուին սէ մասնիկն գերադասան ձևին հետ որ է սէ-ն կրնայ մեր ըս-ս նախադրութիւնն համեմատուիլ . Թէ առաջարձական հանգամանք եւ թէ նշանակութեանց նոյնութիւնն համեմատութեան մեծ հաւանականութիւն կու տան : Մեր բառին Ս ձայնն անհարակոյս հնագոյն Տէ ծնունդ առած է՝ արաբափոխութեամբ մը որ նոյն լակ նախալեզուեան ժամանակներէն է :

Երախտագէտ Հայ ազգն հայասէր Վեհապետին անհամեմատ շնորհաց յիշատակն անմոռաց պահելու նպատակաւ՝ որ մը կը սահմանէ և զայն մեծ շքեղութեամբ կը սկսի տօնել նախ այլուր և ապա պատշաճ կը դատի հանդիսավայրն հոն փոխադրել ուր բնակավայրն է Հայ տառապելոց: Այս գաղափարը նախ յղացողին անունն ումանք Թերեւս յօժարին մոռնալ, բայց մենք կը փափաքէինք միշտ օրհնութեամբ յիշուի անմոռաց: Այո, երբ դրսէն ուրախութեան բաժակներ հնչեն, երբ ցնծութեան երգեր և երաժշտական ձայներ օղբ Թնդացնեն, եթէ ներսէն հեծկծանք և հառաչանք ասոնց հետ խառնուին, Հայ սրտերն անշուշտ տրամուծեամբ կը զգածուին: Կը խոստովանինք մենք ալ սոյն կասկածն ունեցանք, որ սակայն փութով փարատեցաւ, երբ մեր խնդրանաց համեմատ՝ Մեծարոյ Հոգաբարձութեան հայրասիրտ պատկառելի մէկ անդամն՝ սիրով յանձն առաւ անձամբ պտտցնել զմեզ Ս. Փրկչին հաստատութիւնն: Մտանք, զրեթէ նոյնչափ զուարթութիւն նշմարեցինք ներսն որչափ դուրսն: Հիւանդք և ծերունիք ցնծալից սրտիւ բարեմաղթանք կը կարդային ամէն բարերարաց, որոնց շնորհիւ այսօր նոյն հիւրամեծար յարկին տակ պատուարուած՝ կը դարմանուէ՛ն իբրեւ հարազատ որդիք հայրենի խնամովք: Պարտք կը համարինք կրկնել՝ դժգոհութիւն և ոչ մէկ բերնէ լսեցինք, իսկ զոհութեան բառեր շատ լեզուներ հնչեցին: Այս ուրախութեան վիճակն յառաջ կու գար անտարակոյս նախ՝ Պատկառելի Հոգաբարձութեան անձնուիրութենէն և իմաստուն հայրախնամ վարչութենէն, որով անդ պատուարելոց կարծես բազմապատկազ էին տառապանաց կեանքն անգամ, և երկրորդ՝ այս պատուարելոց ներքին համոզումէն՝ Թէ տարեդարձի մը առթիւ հոն դիմող հանդիսականաց գլխաւոր նպատակն՝ սիրով և ընդհանրապէս պանդուխտ եղբարց Թշուառութիւնն նիւթական նպատախ: Նաեւ ուրախութեանց ատեն տրամուծեան մէջ տուայտող

եղբայրներն յիշել՝ միթէ կրօնային և ազգային վսեմագոյն առաքինութիւնն չէ:

Հոն՝ ցաւոց բնականայրն դիմեն ուրեմն ամէն տարի Հայք ազգովին իրենց շքեղագոյն տօնը խմբելու և ամէն ազգաց յայտնեն օրինակաւ թէ վշտահար եղբարց տրտմութիւնն այս կերպով ուրախութեան փոխել՝ ազգային զերազանց յատկութիւնն է: Հուսկ կը մագնիք՝ յաջողեն Երկինք Հայ մեծատանց առատածեռնութեան շնորհիւ վերատին փութով կանգնել Ս. Փրկչին բարեգործական հաստատութիւնն, ուր դարմանուի և ախտիւի տառապեալ Հայութիւնն և անմոռաց յիշատակաւ անմահանայ Հայ բարերարաց անունն յաւիտեանս:

ԾԱՆՈԹԵՐՔԸ

Հարկաւ անհաճոյ զարմանք կը պատճառէ երբ տեսնենք որ ազգին խեղճութիւնները նշաւակելով դքսնուլ եւ դքսոցնել ուղղով գրիչներն անգամ՝ համարձակութիւն կ'առնուն դաս տալ ազգային յարգական զգացմանց: Մեր ամէն գրութիւնք հրապարակն են եւ ճամբարիտ Հայ ընթերցողը ճանչցած են՝ թէ որպիսի սիրտ կը կրենք մենք: Հայ ազգին՝ որուն անուամբ կը պարծինք միշտ՝ սէրն ու յարգանքն մեր ամէն յօդուածոց սկիզբն ու վախճանն եղած են: Մեր գրութեանց նպատակն որովհետեւ զբօսցնել չէ, չենք գործածեր ոչ կատակ, ոչ բառախաղ, այլ պարզ ու բնական հայ լեզուն՝ զոր ամէն ուղղամիտ Հայն առանց դժուարութեան կրնայ հասկընալ, Բայց եթէ երբեմն գտնուին ահարամիտ եւ յաճախ չարամիտ ծաղրածու վատ գրիչներ, որոնք անշուշտ յատուկ դիտմամբ մը չարաչար կը մեկնեն մեր գրութիւններն, — այսպիսի դրաւարտիչներու դէմ զմեզ ջատագովելու հարկ չենք զգար բնապէս: միայն այսչափ կ'ըսենք որ այսպիսիք իրենց ազեղ նկարագիրը միայն կը յայտնեն, տգէտները լոկ կը խաբեն, իրենց անձին չեն շահիր ինչ, իսկ մեզի ոչինչ կը վնասեն: Ահա այս է մեր պատասխանն այն ամէն անտի գրութեանց, որոնք ծաղրաթերթից միջ երեւցան եւ ծաղրելի ըրին գրիչներն:

ԱՅՐԻ ՄՕՐ ՄԸ ՎԵՐՁԻՆ ԱՄԻՍՆԵՐՆ ԶՈՐ ԿԸ ՊԱՏՄԷ ՈՐԲ ՄՆԱՅԱԾ ԱՂՋԻԿԸ

Միրով մտիկ ըրաւ քաջաւերիչ երգս, յուսալից նայեցաւ երեսս եւ հայեցուածքն յետոյ դարձնելով աստեղաց. Ով Բարձրեալդ, գոչեց, անմահութիւնն է միայն զիս մխիթարողն, եթէ չունենայի յոյս աղջկիս վերստին տեսնելու, չէի կրնար ցաւերուս սաստկութեան դիմանալ, անյուսութեան վիհն շատոնց սուգած ընկղմած էր մայրենի վշտաբեկ սիրտս: — Ասպհով եմ, բարեպաշտ Մայրս կը գգար հոգւով անմահութեան հարկն եւ ասով փոքր ինչ սիրտանք կը գտնէր երբեմն, սակայն մարմնոյն կեանքն սպառած էր գրեթէ: Բայց կրնայի՞ երբեք յուսահատիլ: ամէն հնարք կը գործածէի որ մայրենի կեանքն երկարեմ: Օր մը սա խորհուրդն ունեցայ զինք թողնութեանէն սթափելու: Խօսքս Հրանտին վրայ դարձնելով եւ աչքին առջեւ նկարելով խեղճութեան վիճակս՝ ուր սլիտի լոյսով եթէ մինախ մնամ, այսպէս գոչեցի քաղցրատրտունջ դառնակսկիծ սրտիւ:

Որչափ տարի անցաւ արդէն
Որ կենցաղոյս սլացաւ օդէն
Աստեղասփիւռ երկնից գաւառ
Հրանտիկ՝ թողլով հոգիդ հրավառ:
Բոցիկ մըն էր շուտ մարեցաւ
Բայց այրեց, շատ պատճառեց ցաւ:
Մօրդ սրտին մէջ բորբոքեց հուր,
Զոր ես մարել ջանամ միշտ զուր:
Այն հուրն է զքեզ որ ցարդ սպառէ:
Ահա հիւծիս, Մայր, օր օրէ:
Արցունքովդ ալ սիրոյդ հնոց
Զի շիջանիր, այլ առնու բոց:
Ես լամ, Մայրիկ, թող քիչ մըն ալ,
Սրտիդ սաստիկ տապ մեղմանալ
Կրնայ թերեւս՝ երբ նշմարես
Արտասուալից դստերդ երես:
Աղջկիդ, այո՛ թող տուր ես լամ,

Որ սրտի շատ թշուառ ըլլամ,
Անմայր թէ զիս թողուս երթաս,
Իմ ալ կենաց որ վախճան տաս:
Բայց ինչ է, Մայր, ինձ գութ չունին,
Որ այդպէս լիցթ ինչէ մեկնիս,
Ես չեմ գաւաղի, իմ ալ մայր չեմ,
Ե՞մ կամ թէ գեղ սիրեր քիչ ես:
Բոլոր սէրս է քեզի նուէր,
Սիրտս օտարի ես չեմ տուեր,
Ո՛վ կեանքս, կեանքն ալ կենացդ ընծայ
Պիտի Մաննիկ տալով ցնծայ . . . :

Երբ արցունքով խօսքս աւարտեցի, լուռթիւն տիրեց վայ-
րիկ մը եւ յետոյ գորովալից ձայնիկն հնչեց ականջս .

Մի լար աղջիկս, քեզ չեմ թողուր,
Ազնիւ Մաննիկս չըլլաս տխուր .
Կեցիր մեղմով աչուիդ սրբեմ,
Սրտէդ կասկածն ալ թօթալեմ:

Այսպէս ըսելով կը ջնջէր ջերմ արցունքս այտերէս՝ սաղ,
Դողդոջուն ձեռքովն եւ կը ջանար մխիթարել զիս ըսելով .

Երբ արցունքդ որ տեսնեմ, կարծես
Պիտի սիրտիւմ հուր կսկիծէս .
Կոյս աչերուդ սուրբ արտասուք
Մօրդ յաւելուն սրտին սեւ սուգ:

(Շարունակելի)

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴ ԹՈՅՈՒՆՔ

Պանդխտիս չէ՞ք բերեր լրիկ մը մեր երկրէն՝ ուստի ան-
ցեր կուգաք թերեւս: Ձեր թռիչքն հեռունն երբ տեսնեմ
որտիս մէջ կը ծնանին նոր յոյսեր: Առնուի՞ք զիս ձեր թեւե-
րըն, օգին մէջ լարձրացնէիք, տեսնէի գոնէ օդոց բար-
ձունքէն լերանց վրայ մեր հօտերն ու հովիւներ: Բայց դուք
կը սահիք կ'անցնիք, չէ՞ք լսեր ողբս ու հառաչանքս: Ձէք
բսեր ու չէ՞ք գիտեր ուստի կուգաք, ո՛ւր կ'երթաք: Ուրտի

զուարթ, ճշելով ճսուողելով կը դիմէ ձեր չուն հոն՝ ուր ա-
ներեւոյթ վարիչ մը կը մղէ զձեզ։ Ազատ օդի մէջ կը ծնանիք,
կը սնանիք, կը մեռնիք։ Ով երջանիկ ծնունդ, կեանք ու մահ։
Մենք հէք մահկանացուք կապուած ենք երկրիս հետ սլոն-
դով, եւ չենք յօժարիր խոյանալ երկնից բարձունքն, ուր
միայն ճշմարիտ ազատութիւն կրնանք շնչել։

ՄԱՆԿԻԿՆ ՈՒ ԹՈՉՆԻԿ

- Մ. Հետիկս եկուր թռչուն փոքրիկ,
Սիրուն վանդակ եմ կազմեր.
Քաղեր եմ շատ սլառ ու քաղցրիկ,
Յօղաթուրմ լուրջ ծաղիկներ։
- Թ. Մանուկ դու, թող գիտ երջանիկս,
Սիրտս ազատ կեալ փափաքի.
Ինձ խոտակերտ լաւ է բունիկս
Քան թէ վանդակ ձոյլ ոսկի։
- Մ. Սակայն, թռչնիկ, գիտե՞ս գարուն
Բոլոր տարին չի տեսեր.
Ո՞ւր կը դիմես երբ ծառերուն
Հողմունք թափեն տերեւներ։
- Թ. Հարաւակողմ դիմեմ երթամ
Ուր դալարիք միշտ դդչեն,
Մինչեւ դարձեալ գարնան հետ գամ,
Դայլայլիկներս ալ հնչեն։
- Մ. Սակայն, թռչնիկ, զո՞վ ես առեր,
Որ քեզ ուղիղ ցուցնէ.
Ի՞նչպէս սխտի անցնիս ծովեր,
Կեցիր, ապրիլ ուղեւ նէ։
- Թ. Ամէն, Մանուկ, վիշտ ինձ բարի,
Քան գերութեան չղթայ խիստ.
Զիտ իմ Աստուած ամէն տարի,
Տանի բերէ միշտ հանգիստ։

ՊԱՆԴՈՒԽՏ ԵՒ ՊԱՏԱՆԴ

Հնդեւրոսական bhandh (կապել) արմատէն բխած ունինք մեր բանսն (լաւ եւս բանդ), որ սակայն Պ. Է. Կապանք բառն է: Նոյն արմատէն նուազ ձայնաւորով ունինք նաեւ պինդ ածականն հայաձեւ, որմէ ածանցած է պնդել բայն: Ուրեմն այն արմատն մեր մէջ նախաձայն պ կը ցուցնէ՝ փոխանակ ք ձայնի որուն կը ստացնենք ըստ օրինի: Բայց նոյն նախատու պ ձայնով եւ սկզբնական ա ձայնաւորով պահուած կ'ընդունինք դարձեալ նոյն արմատը պանդ ձեւով եւ ասկէ կը հանենք թէ՛ պանսանդ եւ թէ՛ պանդոյս բառերն: Առաջնոյն հնազոյն եւ ուղղազոյն ձեւ մըն ալ պանդանդ աւանդած է Բուզանդ, թէեւ այլուր ցանցառ հանդիսիւ Սրդ մեր արմատին նշանակութիւնը շատ կը յարմարի սոյն բառին, վասն զի ինչ է պանսանդ եթէ ոչ գրաւիսն, գրաւ (գրաւել) մը, կապեալ մը. պատանդութիւն կապանք մըն է: Նոյն գաղտնաբն նշմարել կուտայ նաեւ պանդոյս, վասն զի օտարութեան մէջ աղբերու հարկն ալ բանտարգելութիւն մըն է: — Իսկ անդ (պատանդ) բառական սովորական մասնիկ մըն է, ինչպէս հնազանդ, արգաւանդ եւ այլն: Հաւանական է որ մասնիկ մըն ալ ոյս (պանդոյս) է, թէեւ իրեն ընկեր մը գտնելու կը դժուարինք: Չենք կարծեր որ ոյս (իօսք) բառին հետ յարաբերութիւն ունենայ:

ՀԵՊԵՐՈՊԱԿԱՆ ՆԱԽԱԺԱՄԱՆԱԿԻ ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Երբ Հելլենաստանի ժողովուրդը պատմութեան մէջ կը սկսին երեւալ, տակաւին թափառականութեան հոգւով աղքատութեան: Սոյն վիճակն ճշգիւ գիտած էր Թուկիդիդէս որ սովորական սրամտութեամբն այսպէս կը խորհրդածէ. Այժմ այսպէս անուանուած Հելլասոն յայտնի է որ ի հնուց հետէ այս կերպ բնակուած չէր, այլ յառաջ ժամանակներն հատուածք եկած են. ամէն հասարակութիւն դիւրաւ կը թողու իւր բնակավայրն առաւելագոյն բազմութենէ ճնշուելով:

Վասն զի այն ասեն չկար վաճառականութիւն, ծովու ու ցամաքի հաղորդակցութիւնն առանց երկիւղի չէր, եւ իւրաքանչիւր իւր երկիրն այնչափ կը մշակէր՝ որչափ կենաց պահպանութեան համար սէտք էր. առանց հարստութիւն գիւղերու, առանց ծառաստան տնկելու գիւրին էր հայրենիքը թողուլ. դարձեալ անստոյգ էր թէ արդեօք՝ ամբողջեանց պակասութեան պատճառաւ՝ այլք պիտի չգնան իւր ստացուածքն յափշտակեն, եւ մարդիկ համոզուած էին թէ օրական պիտոյքն ամէն աեղ կրնան գտնել:

Այսպէս ահա հին Յունաստանի դասական հողոյն վրայ մեր դէմ կ'ելլէ նոյն աստանդական ժողովուրդն, զոր շատ դարեր յետոյ դարձեալ կը գտնեն յոյն-հռոմայեցի մատենագիրք եւրոպայի հիւսիսակողմն: Ստրաբոնի վկայութեան համեմատ Գերմանիոյ բոլոր ժողովուրդք առանց դժուարութեան կը գաղթէին, վասն զի պարզ կեանք մը կը վարէին, բուն երկրագործութիւն չունէին, պարէն չէին համբարեր, հիւղերու սահ կը բնակէին, միայն օրապահիկ նպարով կը չատանային: Թափառական հովուաց պէս արջառն ասոնց ալ սնունդ կը մատակարարէր առաւելապէս. անոնց նման իրենց տան պաշարը վաճէնքերու վրայ բեռնաւորելով անասնոց հօտերով կը չուէին ուր կամ էր:

Եթէ սոյն յայտնի վկայութեանց հանդէպ դնենք Կեսարու առած սեղեկութիւններն՝ որոնց համեմատ Գերմանք տակաւին կատարեալ վրանաբնակ ժողովուրդ մըն էին եւ Տակիտոսի նոյն ազգին առած նկարագրութիւններն՝ որոնց եթէ նայինք Գերմանացիք դեռ նոր սկսած էին հաստատաբնակութեան եւ անձնական ստացուածք ունենալու, աներկբայապէս կը հաստատենք՝ թէ Հնդեւրոպացիք պատմութեան մէջ կը մտնեն տակաւին իբրեւ թափառող հովիւ ժողովուրդ:

Սակայն նոյն առանդութիւններէն կը հետեւի միանգամայն թէ մշակութեան սկզբնաւորութիւնն Հնդեւրոպացւոց մէջ նախապատմական ժամանակներն իսկ եղած էր: Պիթէաս՝ հիւսիսային ծովու ճանապարհորդն՝ Քրիստոսէն իբր 500 տարի առաջ հիւսիսաբնակ ցեղերու քով ընդասուեն կենդանիներ կը գտնէ եւ հողագործութիւն մը՝ թէեւ շատ նախնական վի-

ճակի մէջ: Այո նոյն իսկ Այստայք՝ Լիթաւաց նախնիքն՝ որոնք գրեթէ համակ թափառական էին տակաւին, Տակիտոսի ժամանակներն անգամ ժրութեամբ երկիր կը գործէին: Նաեւ Կեղտական Բրիտանացիք այս նկատմամբ բացառութիւն չէին: Թէեւ Կեսար կը վկայէ թէ Բիննատանի «ներքնակողման բնակիչներէն շատերն ցորեն չէին սերմաներ», սակայն նոյն մատենագրին Գաղղիական պատերազմ մատենին զանազան տեղերէն յայտնաւէտ կ'երեւի՝ թէ ծովեզերեայ կողմերն երկրագործութիւնն անծանօթ չէր:

Արդ այս պատմական աւանդութեանց հետ եթէ լեզուական վիճակն ալ համեմատենք, կը տեսնենք որ Առիոյ եւ Եւրոպիոյ Հնդեւրոպացոց երկրագործական բաւերուն մէջ կարեւոր համաձայնութիւն մը կայ, որով բնաւէտ կը հետեւի հողագործութեան խոր հնութիւնը նոյն նախատոհմին մէջ:

(Շարունակելի)

ԵՐԱՆԵԱՆ ԼԵՋՈՒՔ

Երանեան լեզուներն ցեղ մըն են հնդեւրոպական մեծատարած լեզուաց եւ այն՝ մերձաւորագոյն ընտանիքն հնդկային բարբառներու, որոնց հետ արխարան ճիշդ կը կազմեն:

Երանական լեզուք երկու ցեղ կը զատուին՝ հիւսիսային եւ հարաւային: Հիւսիսային ցեղին լեզուաւ գրուած է Պարսերուն կրօնագիրքն՝ Աւեստա, որ դարձեալ երկու գուռաւալեզու կը զանազանէ: Առաջին գուռաւական բարբառով աշխատասիրուած է Աւեստայի մեծ մասն, այսինքն Վենդիդադ, Վիսպերեդ, Յասնայի կէսն եւ Յաշթի: Երկրորդ գուռաւալեզուն Գաթայից բարբառն է, այսինքն օրհնութեանց եւ երգոց որ Յասնային մէջ մուծուած են:

Իրանի լեզուաց հարաւային խմբին մասերն են. Հին պարսկերէն Աքեմենեան թագաւորաց ժամանակն, եւ Միջին պարսկերէն Սասանեանց ատենն, իրր 200էն մինչեւ 1100 Քրիստոսէն վերջ, եւ ասկէ ետեւ Նոր պարսկերէն: Հին պարսկերէնն գործածուած է այն սեպագիր արձանագրութեանց

մէջ, զորոնք Կիւրոս եւ իւր յաջորդք՝ մանաւանդ Դարեհ կանգնած են Պերսեպոլիս, Պեհլաւտան եւ Պարսկաստանի այլ տեղուանքն: Միջին պարսկերէնն որ Պանչաւերհեկ ալ կը կոչուի, Սասանեան արքայից արձանագրութեանց եւ շատ մը մատենից լեզուն է, որ փոխառութեամբ յաճախ կը գործածէ սեմական բառեր: Իսկ երբ սկսան սեմական նշանագիր գաղափարանիշ (նկարագիր) ձեւերն բնիկ բառերով փոխանակել, այն առեն լեզուն Պաղեկի կոչուեցաւ, կամ նաեւ Պարսի՝ անունն առնելով այն տեղէն, ուր անխառն պարսկերէն կը խօսուէր:

*Parseni
Parsi.*

Աւեստայի լեզուն սովորութիւն եղած էր զանդիկ կամ հին Բախտիարհեկ անուանել, սակայն որչափ կ'երեւի, զանդիկն լեզուի անուն չէ, այլ կը նշանակէ մեկնութիւն (commentaire) կամ ծանօթութիւն, եւ չի կրնար ստուգուիլ թէ այն մեկնական լեզուն հին Բախտիարհեկն էր:

Որովհետեւ Աւեստայի լեզուն ընդարձակութիւնն, ինչպէս որ նոյն մատենին աշխարհագրական տեղեկութիւններէն երեւան կու գայ, իրանի բոլոր հիւսիսակողմն էր, վայելչօրէն կրնար հին-հիւսիսային-իրանեան կոչուիլ: Թէեւ այս անունն խնդրական գաւառալեզուն էութիւնը ճշգիւ կը բացատրէ, սակայն ցարդ յաճախ գործածուածն հին Բախտիարհեկն յորջորջումն է:

Աւեստական կրօնագիրքն որ բաւական նոր խմբագրութեան ծնունդ է, տառական նորագոյն ձեւ մը կ'ընծայեցնէ սեմականին, որուն կը սլատկանի նաեւ Սասանեանց ժամանակին յիշատակարանաց գիրն, ինչպէս նաեւ այն մատենից տառերն՝ թէեւ փոքր ինչ փոփոխեալ՝ որոնք Աւեստայի թարգմանութիւններն են ըստ աւանդութեան: Աւեստայի մատեանն գրութեան այս պարզագոյն ձեւը չառած՝ որչափ կ'երեւի՝ Պահլաւեան բաղնադիմի սյբուրենքին նման տառերով կը գրուէր եւ յետոյ կրած սոյն տառափոխութենէն՝ կրնան գիւրաւ մեկնուիլ հին Բախտիարհեկն մանաւանդ ճայնական գրութեան ինչ ինչ յատուկ հանգամանքն:

ՅՈՒՐՔ ԼԵՋՈՒԻ ԱՐՄԱՏՔ

Այս հեղու պիտի զբաղեցնէ զմեզ ԵՍՐ արմատն որ բաւական բերրի է : Ասոր բուն նշանակութիւնն է եւրմաք (ճեղքել, կտրել), զոր յայտնի կը ցուցնեն նաեւ եւարք (ճեղք, ճեղքած) եււրմա (փայտի շերտ), եււր (վիհ=սլառառուածք) եւարը, եւարմ (կէս=ճեղքուած) : Բայց նաեւ եւարն (վաղուօր), զոր ըմբռնելու է իբրեւ ընդհատում (այսօրուան) : Եւ իւրօք ալ ժամանակի շարունակութիւնը կը ճեղհուի օրերով, զորոնք մէկը միւսէն զատողն վաղուան օրն է կամ խաւարի ու լուսոյ փոխանակութիւնն : Մեր արմատին նշանակութիւնէն օտար չէ նաեւ եւարչ (մրցութիւն), զոր իբր կոռիլ, վիրաւորել ըմբռնելու բաւական իրաւունք ունինք :

Իսկ ճեղհելու, կտրելու գաղափարէն տակաւ սերած է շիմեղ, սեղծեղ, օգճիւ գործածել նշանակութիւններն, որոնք նախապէս կտրելով ձեւել կը ցուցնէին անշուշտ : Այս նկատմամբ համեմատելու ենք նախ հայերէն ֆերքել, որ նոյն իմաստները գրեթէ միանգամայն կը բովանդակէ եւ ֆերել պարզագոյն արմատին հետ ալ լծակից է : Դարձեալ եղծանել եւ սե-եղծանել բայերուն նշանակութեան յարաբերութիւնն այս կողմանէ արժանի է ուշադրութեան : Վերջապէս այսպիսի խմատի ածանցումնք բաւական յաճախ կը նշմարուին հնդեւրոպական նախալեզուին մէջ ալ :

Այս կերպով ահա հին Թուրքն ալ եւրմաք նախնական նշանակութեանէն տակաւ յառաջ բերած է եււրմաք (պիտանի ըլլալ), եււրաթմաք (օգտիւ գործածել) : Եււրաք (զէնք, կազմածք) սկզբնական իմաստն ալ խառն կը ցուցնէ : Վերջապէս հոս կը սլառականի նաեւ եււրմըմ (օգնութիւն == պիտանութիւն) :

Բայց արդեօք ԵՍՐ արմատն ամենապարզ է : Մենք հաւանականութիւն կը դնենք եււրմաք (ընել, շինել) բայէն հետեւցնելու, թէ կրնանք ԵՍ. պարզագոյն արմատ մը դնել ճեղհել նշանակութեամբ, որմէ ՚ր եւ ՚ի սահմանադաւիյ յաւելուածով՝ բխած են տակաւ ԵՍ.ի ու ԵՍ.ի ածանցականներն՝ ճեղհել, շիմել, սեղծել խմատներով :